Hamdija Kreševljaković

DŽEVDET-PAŠINA PISMA O BOSNI IZ 1864. GODINE*

* Ova pisma je autor objavio u listu „*Novi behar*", br. V / 1931 32, str. 266-270, 289-291 i 316-322.

Od ukinuća jeničara 1826. prošla su skoro četiri decenija, a Porta nije bila u stanju zavesti u Bosni i Hercegovini novu, redovnu vojsku ili nizam. Sva nastojanja da se unovače sinovi ovih zemalja ostadoše uzalud, jer i nakon sloma Husein-kapetanova pokreta 1832. i propasti feudalne aristokracije 1851. nije bilo u Bosni pravoga reda sve do dolaska Topal Osman paše 1861.[1] Ovaj valija stajao je na čelu uprave Herceg-Bosne nešto više od osam godina i za ovo vrijeme provedene su u zemlji mnoge reforme zahvaljujući njegovoj spretnosti i sposobnosti. Za njegove vlade provedena je i organizacija nove vojske godine 1864, kojoj je on utro put, a proveo ju je Ahmed Dževdet efendija, koji je kasnije postao paša.

Na predlog velikog vezira Fuad paše dao je sultan Abdul Aziz[5] Ahmed Dževdet efendiji neograničeni mandat, da ovdje organizira vojsku po uzoru ostalih pokrajina onovremene Turske Carevine, imenovavši ga kadiaskerom (vrhovnim vojnim sucem) i u svojstvu mufetiša (inspektora) poslao ga u Bosnu. U zadnjim godinama bila je Porta rijetko sretna u izboru ljudi koje je slala u naše krajeve, ali ovo je zadnji put što joj se sreća nasmijala u tom pogledu, jer su obojica, valija i Dževdet efendija, bili ljudi potpuno dorasli svojoj zadaći. Topal Osman paša bio je posljednji veliki turski namjesnik u Bosni, a Ahmed Dževdet efendija zadnji izaslanik koji se povratio iz Bosne u Carigrad obavivši povjerenu mu dužnost u punoj mjeri.

Prije nekoliko godina pala mi je u ruke jedna turska knjižica[2] u kojoj su tiskana dva Dževdetova pisma, što ih je pisao nekim ličnostima dok je bio u Sarajevu kao inspektor; jedno se odnosi na trgovinu a drugo na ašikovanje. Oba sam objelodanio u prijevodu u „Narodnoj Starini".[3] Nekako u isto doba upozorio me je Hadži Mujaga Merhemić na jedno drugo djelce[4], u kom je tiskano pet Dževdetovih pisama, što ih je u isto doba pisao iz Bosne, od kojih su tri od osobite vrijednosti, jer se u njima opisuje novačenje i organizacija nove vojske u Bosni, u četvrtom se opet govori o asikovanju, dok je peto privatne naravi. Pročitavši ova pisma vidio sam da u njima o novačenju i organizaciji vojske ima

[1] Topal Osman paša imenovan je bosanskim valijom 23 siječnja 1861, a došao je u Sarajevo 18. veljače i ostao ovdje od 25. svibnja 1869. Rođen je u jednom selu kraj Smirne 1219 (1804/5), nakon dovršenih nauka bio je pomorski časnik, a onda je službovao u Egiptu kod glasovitog Mehmed-Alije, zatim kao valija u više vilajeta. Umro je u Carigradu 25. srpnja 1874. Ispored i Koetschet-Grassi: *Osman Pascha. Zur Kunde der Balkanhalbinsel.* Herausgegeben von dr. Carl Patsch. Heft 9. Sarajevo 1909.

[2] Hafiz Omer: *Bedaji-ul-inša.* Carigrad 1302(1885).

[3] *Narodna Starina.* Urednik dr. Josip Matasović, knj. 1 str. 162; knjiga II strana 175.

[4] Mustafa Rešid: *Asari mešahir.* Carigrad 1303.

[5] Ovaj sultan bio je na prijestolju od 1861–1876. godine.

potankosti kojih nema ni u Koetscheta[5] ni u Martića[6] memoarima, a koja mogu poslužiti kao izvori novije povjesti Bosne, te sam odmah odlučio da ih prevedem. Kao ni danas tako ni onda nijesam bio potpuno vješt turskom jeziku, to mi je pri prevođenju pomogao gospodin Hasan ef. Heremić, muftijski tajnik, kome i ovdje najljepše zahvaljujem. Osam godina stajala su ova pisma prevedena i bilješkama popraćena i uvijek sam se nadao da će se još koje pismo naći, ali uzalud, pa da i dalje ne čekaju predajem ih javnosti. Radi cjelovitosti dodajem ovim pismima i ono o trgovini, koje je već objelodanjeno u spomenutom časopisu.

Ahmed Dževdet paša

Vrijedno je koju reći i o piscu ovih pisama.

Ahmed Dževdet rođen je 1238 (1822/23) u Lovči u Bugarskoj. Tu je svršio početne nauke i toliko se usposobio, da je kraće vremena vršio službu tajnika kod lovčanskog muftije pred kojim je prije učio. Godine 1839. ostavi zauvijek

[5] Koetschet-Grasl, o. c. str. 13, stoji da je novačenje provedeno godinu kasnije tj. 1865.

[6] Fra Grga Martić: *Zapamćenja* (1829-1878). Za tisak priredio Ferdo Šišić. Zagreb 1908. str. 74. i dalje.

svoje rodno mjesto i pođe u Carigrad, gdje svrši za onda sve propisane vjerske nauke, a uz to je učio i svjetske, na koje se u ono doba na Istoku nije puno osvrtalo. Već u dvadesetpetoj godini života govorio je i pisao turski, arapski, perzijski, francuski i bugarski. U ovo vrijeme pada i početak njegova književnog rada. Godine 1845. položio je ruusiintihan, najstrožiji ispit, te potom bi imenovan I. carigradskim kadijom, a četiri godine kasnije postao je direktor učiteljske škole i po prvi put ministar prosvjete. Za njegova su ministrovanja reformirane postojeće škole, mnoge nanovo otvorene, a u sve su zavedeni svjetski predmeti i preudešen način predavanja po savremenoj metodi. On je prvi počeo otvarati ženske škole.

1853. postao je član učenjačke skupštine, koja je sastavila „Metni metin" (zbirku šeriatskih ustanova). Iste je godine imenovan članom Visokog vijeća koje je izradilo kanon zvan „Dobre uredbe", među koje spada i Zemljišni zakon (Erazi-kanunama) koji je doskora vrijedio i u Hercog-Bosni.

Uz to ga je Porta slala u razne pokrajine da reformira upravu. I svuda je uspješno obavio povjerenu mu dužnost. Tako je poslat i u naše krajeve 1863. god.

Kratko nakon povratka iz Bosne imenovan je predsjednikom kasacionog suda u Carigradu, koji je onda fungirao mjesto ministarstva pravosuđa. Dok se izgrađivao građanski zakon (Medelei ahkjami adlije) bio je Dževdet cijelo vrijeme (1867–1876) predsjednik i član ankete, kojoj je bio povjeren ovaj posao. Tri puta bio je ministar prosvjete, dva puta ministar pravde i po jedanput ministar unutarnjih poslova i trgovine.

Umro je 25. svibnja 1895. na svom imanju Bebeku na Bosporu[3].

Njegov književni rad vrlo je obilan i raznovrstan. Ovdje ću samo spomenuti „Povijest turskog carstva" u 12 svezaka, koja obuhvata događaje od mira u Kučuk-Kajnardi do ukinuća Jeničara (1774–1826), i gramatiku turskog jezika, koju je preveo Josip Dragomanović i tiskao u Sarajevu 1870. Iako je Ahmed Dževdet paša bio velik državnik i književnik, ipak mu sav taj rad nije pribavio toliku slavu, koliko njegova gramatika, po kojoj ga prozvaše preporoditeljem turske književnosti i ocem turskog jezika.

U ljetu 1863. došao je Dževdet efendija preko Dubrovnika u Hercegovinu, proputovao je uzduž i poprijeko, proučio prilike i podulje se zabavio u Mostaru i odande krenuo 17. prosinca 1863. ispraćen od prvaka svih vjera i 21. istog mjeseca prispio u Sarajevo. Topal Osman paša izašao mu je u susret do Blažuja s nekoliko viših časnika i činovnika, a ostalo ga je činovništvo i vojništvo s odličnijim građanima dočekalo na Ilidži, a školska mladež i građanstvo izišlo je preda nj do Grbavice.[4] Dočekan je ljepše no što su se valije dočekivale. Još isti dan pročitao je Dževdet efendija ferman, kojim ga je sultan ovamo poslao. Da steče što veće povjerenje u narodu, došao je ovamo obučen kao hodža, a na nogama

[3] S. Firuz Mufтić: „Dževdet paša". *Biser* god. I. str. 5. Njegova autobiografija izišla je u 49. broja „Hazineji fununa" od 1312.[1] a kćerka mu Fatime Alije-hanuma, poznata osmanlijska spisateljica, čiji su romani i kod nas prevođeni, ocrtala je njegov život i rad u naročitoj knjizi. Carigrad 1332.[2]

[1] Sada jedna od sarajevskih četvrti.

[2] 1894/5. godinu.

[4] 1913/4. godina.

je nosio žute mestve i papuče. Odmah sutradan prihvatio se povjerenog mu posla. Nije se samo ograničio na zavođenje vojske, on se zanimao za cjelokupnu upravu, obrt, trgovinu, razne narodne običaje itd.[8] Prvih dana posjetio je sve škole, i kad je saznao da katolici nemaju valjane školske zgrade, dao je lijepu potporu Martiću, kako to ovaj sam piše, da je podigne.[9]

Kad se uvjerio da je bosanske prvake pridobio za redovnu vojsku, krenuo je na jedno podulje putovanje 25. svibnja 1864. a u drugoj polovini srpnja vratio se u Sarajevo. Za ova dva mjeseca proputovao je Novopazarski sandžak, pa se preko Višegrada, Rogatice, Glasinca, Vlasenice, Gračanice, Tuzle, Žepča, Zenice i Kiseljaka povratio u Sarajevo. Kako se vidi iz jednog pisma, što ga je pisao neko od njegove pratnje, u Novopazarskom sandžaku vladao je veliki nered po uredima, pa je Dževdet efendija pri pregledavanju neke činovnike premjestio, neke čak strpao u zatvor, a u nekim je mjestima i vijeća raspustio. U Tuzli se osobito zanimalo za razmještanje iseljenika iz Srbije.

Nakon obavljena posla ostavio je Sarajevo 22. rujna i uputio se u Travnik a odavle u Banju Luku i Bihać.

Iz Bihaća je otišao u Bos. Gradišku i odavle lađom u Carigrad, kamo je prispio 12. studenog i nakon dva dana primio ga je sultan u naročitu audijenciju i nagradio Osmanije ordenom II stepena.

Evo prevoda Dževdet efendijinih pisama.

I

1280. konac šabana (početak veljače 1864)

PISMO O TRGOVINI[10]

Pročitao sam Vaše cijenjeno pismo, koje sadrži napomenu, da se čuju prigovori, kako se u Bosni ne daje važnosti trgovačkom sudu[11] nego se poslovi, koji spadaju u njegovu kompetenciju ustupaju drugim uredima. Naravno je da ovako prigovaraju oni koji ne poznaju prilika u ovim krajevima, već uspoređuju Bihać s Basrom, a Novi Pazar s Eskišeherom. Ministarstvo trgovine misli samo o tome kako će povisiti prihode trgovačkih sudova. Pošto se do sada u Bosni nijesu mogle potpuno provesti odredbe tanzimati hairije[12] i pošto nije nikako proveden zakon o uređenju vojske, to sam ja ovdje zabavljen tim važnim poslovima.

[8] Dok je putovao Hercegovinom, uvjerio se da u šest kotareva može uspijevati pamuk, pa je po njegovoj narudžbi došlo u te kotare iz Soluna 500 oka pamučnog sjemena.

[9] Martić: *Zapamćenja*, str. 76; H. Krešević: „Franjo Žaverija Franjković". *Napredak*, god. 1929. br. 12.

[10] Više radnja o bosanskoj trgovini onog vremena napisao je dr. Otto Blau, bivši njemački konzul u Sarajevu (1864–1872). H. Krešević: Dr. Otto Blau, *Nastavni Vjesnik*, knjiga XXXVII. str. 369–374.

[11] Trgovački sud (tidžaret medlis) osnovan je 1861. Uz predsjednika i pisara bila su još četiri predsjednika trgovca, od svake konfesije po jedan, a imenovao ih je valija. Ovaj je sud ukinut odmah iza okupacije Bosne. Isti sud osnovan je u Mostaru 1863. dok je ondje boravio Ahmed Dževdet efendija.

[12] Tanzimati hairije (spasonosne, dobre uredbe) je niz organičkih zakona, koji su izdani na osnovu hatišerifa (list slobode) od 3. studenog 1839.

Premda je moja glavna zadaća inspiciranje stanja u pokrajini, ja se po svom položaju bavim više ovim važnim ustanovama. No uza sve to nijesu mi nepoznati poslovi trgovačkog suda. O tome imam izvida, ali mi se nije činilo potrebno o tome Vam pisati. No na Vašu visoku napomenu prikazaću Vam pravo stanje stvari.

U Bosni ima po prilici 1,270.000 žitelja. Sarajevo je centar pokrajine, a ujedno i centar trgovine. Proizvodi kožarskog obrta izvoze se, i troše čak do Beograda. Roba se uvozi u Bosnu iz Carigrada obično preko Soluna i Novog Pazara, a iz Austrije preko zvorničkog[13] i bihačkog okružja. Dobar dio uvozne robe ostaje u različnim mjestima, a ostatak dolazi u skladišta sarajevskih trgovaca. Trgovci iz provincije podmiruju svoje potrebe u Sarajevu i tako čine Sarajevo vrlo važnim prometnim središtem. Uvaživši ove trgovačke prilike Sarajeva prema drugim gradovima, činilo bi se da prihodi trgovačkog suda mogu podmiriti njegove potrebe. Ali u stvari nije tako. Način trgovačkog poslovanja i poštenja trgovaca ne dopušta sudu miješati se u trgovačke poslove.

Prihodi trgovačkog suda nijesu dostatni ni da se isplaćuje plaća pisaru, a kamo li predsjedniku šuda. Ovo me je silno začudilo i upravo nijesam mogao vjerovati, da je ovako. Jednoga dana odem da pregledam knjige trgovačkog suda i, na moje veliko čudo, konstatirao sam da mjesečni prihod iznosi jedva 200, i rijetko kad dosegne 300 groša. I ovaj prihod najviše dolazi od stranaca. Prema tome ukazuje se potreba proučiti prilike trgovačkog života.

Kod pregledavanja knjiga trgovačkog suda saznao sam da provincijalni trgovci, kad dolaze podmiriti svoje potrebe, idu obično svom poznatom trgovcu, i ako u njega nema one robe, koju oni trebaju, to ih ovaj trgovac sa svojim pisarom uputi, da kod drugih trgovaca potraže robu, te kada ustanove cijenu, pokupe robu i opremaju bile. Sada pisar ispostavi kupcu cedulju, koja se podudara sa bilješkom u knjizi prodavaoca. U vrijednosti od 3–5 tovara groša[14] robe natovare strani trgovci na konje i nose u svoja mjesta bez ikakve druge isprave osim cedulje i knjige, koja ostaje u prodavaoca. Ovako se posluje bez svjedoka, bez žiga i bez potpisa.

Pa za kakav se zakon dade vezati ovako trgovačko poslovanje?

Ovakav je način poslovanja odavna uobičajen u Bosni. Trgovački svijet bez svjedoka i pismenoga dokaza vodi ovako svoje poslovanje u sedam okružja.[15] Ovo me je silno zanimalo i jednom odem Mehagi Merhemiću[16] jednom od najbogatijih sarajevskih trgovaca, da se o svemu raspitam. Upitah ga koliko duga ima u provinciji. On mi donese knjige iz kojih se vidi da njegovo potraživanje iznosi preko deset tisuća kesa. Imate li svjedoka ili kakve pismene dokaze za ove dugove, a on mi na to odvrati da to nije običaj. Ove su knjige naši dokazi.

[13] Pod zvorničkim okružjem (sandžakom) razumije se uglavnom bivše tuzlansko okružje. Do oslobođenja Srba, pripadao je velik dio teritorija na desnoj obali Drine ovome okružju, a glavni je grad bio Zvornik, a kad je ovaj teritorij otpao, posta Donja Tuzla glavnim mjestom, a uza okupacije Bosne prozva se okružje po glavnom mjestu.

[14] Jedan tovar je 100.000 groša ili 200 kesa.

[15] U ono vrijeme pripadao je Bosni i novopazarski sandžak.

[16] Mehaga Merhemić umro je 1867. u Plovdivu, gdje je najviše boravio i odande robu slao braći (Salihagi i Osman Mulagi) u Sarajevo. O trgovini braće Merhemića vidi: A. Popović, *Znamenite Sarajlije*. Knj. I. Sarajevo 1910. str. 5–12.

Dobro ali ako Vam neko od mušterija zaniječe dug, šta onda? On se čudeći nasmija i reče: „Gospodine, ovi ljudi dižu od nas robu tovarima, to je u knjigama zabilježeno, a njima je ispostavljena cedulja, pa kako će onda zanijekati?" „E pa dobro, ali ako umre, bojite li se, da će Vam propasti novac?" „U tome se slučaju izvijeste nasljednici dužnikovi, koji iz ostavštine najprije podmire dug, a onda pristupaju diobi." „Dobro, ali ako među nasljednicima bude malodobnih, šta onda?" „Gospodine, dok se dug ne podmiri, ne pristupa se razdiobi ostavštine".

Eto kako vidiš na ovakav se način trguje u Bosni. Desi li se kakav spor između dva trgovca, oni ga izglade pomoću drugih trgovaca. Ako neko potraži zajam ili kakvu inu pomoć, to oni vrlo rado čine iz obzira čovječnosti, pa se ni tada ne traži ni svjedok ni pismena isprava.[17] Svak svakom vjeruje: kršćani su u trgovačkim poslovima jednaki muslimanima. I oni znaju što je haram (grijeh). Od nazad nekog vremena uobičajili su Jevreji, pa bez pismene obveznice ne daju zajma, a u tome ih slijedi vrlo malen broj kršćana. Pored ovakovog poslovanja, tužbe su kod trgovačkog suda vrlo rijetke. Ali duh vremena počima i ovdje djelovati, sporovi se umnožavaju, pa je pojmljivo da će se i tužbe umnožavati,a tim će se povećati i prihodi trgovačkog suda.

Vrlo je mnogo ovako čudnovatih poslova u Bosni i da imam kada, imao bih Vam šta pisati, a sada se s ovim zadovoljavam.

Sarajevo, koncem šabana 1280.[e]

Ahmed Dževdet.

II

1280. 25 zilkadeta (2. svibnja 1864)

PISMO O AŠIKOVANJU U SARAJEVU

Fuad paši[18]

Zahvaljujem se na časti koju ste mi iskazali imenovavši me inšpektorom na Bosni, u kojoj sam sretan i zadovoljan a ujedno i razočaran, kad sam vidio djevojke od 20–25 godina, kako hodaju i ašikuju bez feredže. Da Vam to razjasnim, moram Vam dati neke podatke.

Djevojke u Bosni dok se ne udaju, ne oblače feredže,[19] ali zato pokrivaju glavu šalom i jednom rukom držeći oba kraja šala idu vrlo uljudno. Kad neki momak progovori s djevojkom, to znači da joj je mušterija, prema ovdašnjem

[17] Moj rahmetli otac, koji je bio oko 50 godina trgovac, pripovijedao mi je više puta kako su trgovci odbijali ljude koji su iskali zajam u prisustvu drugih, rekavši im da nemaju novaca, a kad bi dotični otišao, onda bi pozvali onoga, koji traži zajam, dali mu koliko treba rekavši: Sramota je da drugi zna da zaimaš i zato sam ti rekao da nemam.

[18] Slično pismo napisao je Ahmed Dževdet nekoj nepoznatoj ličnosti u Carigradu, 25 ševala 1280[f] a objelodanio sam ga u prevodu 2. knj. *Narodne starine* str. 175–176.

[19] Ženska gornja haljina od čohe.

[e] Od 1. do 11. I 1864. godine.

[f] 5. IV 1864. godine.

običaju. Odgovori li mu djevojka, dužna je sada odgovarati na sve što ju pita. Neki bosanski mladići ašikuju po više godina i tek se onda vjenčavaju. Nakon vjenčanja zavija se u feredžu i sad joj niko ni jedne vlasi ne vidi. Neki mladići ašikuju samo radi zabave i tako griješe, ali kad ih se pita, onda oni to tumače na svoju dobru volju.

Šetanje bez feredže nama se čini nepristojno, a ašikovanje čudnovato. Ali odvedimo jednog Bosanca u Carigrad i on će Vas odmah pitati, zašto Vaše žene koketiraju i zašto im se vidi kosa ispod jašmaka.[20] Šta bi mu mi odgovorili? Svakom je narodu svoj običaj lijep, a tuđi smiješan.

Pored toga Bosanci ašikuju na vrlo pošten način. Mladić ide k vratima djevojke, koja ona sama otvara i tu razgovaraju, a nekad se uvuče i u dvorište. Djevojka mu donese kavu, ibrik i sedžadu.[21] Ali ako se slučajno jedno drugog dotakne prstom, to se onda uzima kao vjenčanje i odmah se ide kadiji. Prenesimo ovo pravilo u Carigrad, i pitam Vas, koliko bi se puta morale vjenčavat one žene koje hodaju po Kalpak-Čiralbaši.[22] I pravo rečeno: Bosanci su ljudi napredni, potpune vjere i čista srca. Kako muškarci tako i žene odlikuju se poštenjem i dobrim odgojem.

Seoske djevojke dok se ne udaju, hodaju potpuno otkrivene po selu. Svaki seljak ima kuću na vlastitoj njivi. Radi toga i nema sela na način gradova, gdje bi kuće bile građene jedna do druge, nego su raštrkane, pa ipak nema slučaja da bi ko udario na obraz djevojci ili je obeščastio.

Krađom se bave samo Cigani. Za cijelu godinu bila su u Bosni i Hercegovini samo tri umorstva. I kako je istragom dokazano, učinili su ova umorstva uskoci iz Crne Gore i Srbije.

Ašikovanje je u Bosni jedan od starih običaja.[23] Skoro sve ženidbe obavljaju se na ovaj način: Svadba se započinje u kući i svršava u drugoj, u koju se djevojka udaje. Svadba je skopčana s velikim troškom, te se tako siromašniji ljudi i zaduže. Da se tome izbjegne, djevojka obično pobjegne, i tako prođe bez troška kuća iz koje se djevojka udaje.

Sarajke su vrlo vješte u traženju muža. Sve su razgovorne i vrlo lijepe. Osobito strance lako ulove. Valije i činovnici većinom se zaašikuju u Sarajevu, gdje i ostanu. Na ovaj se način povisuje pučanstvo grada Sarajeva iz godine u godinu.[24]

Vjenčanje se obavlja pred sudom (kod kadije). Otac one djevojke koja pobjegne bude ljut po neko vrijeme, a kasnije se pomiri i zahvali Bogu što se na taj način spasio troška. Svake sedmice idemo s valijom, mulom i ostalim činovnicima u šetnju i uz neki mali trošak vjenčajemo mladiće i djevojke koji dugo ašikuju a siromašni su.

---

[20] Zastirač na licu.

[21] Čilim na kom se klanja.

[22] Predgrađe u Carigradu.

[23] O ašikovanju vidi: Ant. Hangl, *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, II izdanje, Sarajevo 1906, str. 151–167. – N. Buconjić: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1908, str. 71–80.

[24] Uz ove Dževdetove riječi, zgodno pristaju stihovi iz narodne pjesme:

Lijepo ti si Šeher-Sarajevo,
Da t' u cara nemade pata,
Ko god u te i na malo dode
Povratit se više nema aha.

Ovaka su vjenačnja čudnovata i vrijedna gledanja. Mladić i djevojka razgovaraju se, sad dolazi mula i vjenčaje ih. Žene se skupe oko mlade, daju joj feredžu i tako je sakriju. Nakon toga ne može je niko vidjeti. Ostale se djevojke skupe i pjevaju lijepe pjesme, a otac se djevojčin zovne i preda mu se zet i kći. I tako se izbjegne ljutnji i prigovoru očevu. Velike troškove na svadbama strogo sam zabranio. Ukinuo sam dva običaja, koji oteščavaju sklapanje braka, a onda imam pravo postaviti jedan novi, a to je: pokupiti od Bošnjaka vojsku. Oni su ovo uvažili i s nama zajedno očekuju uzvišeni ferman.

Ako hoćeš da imaš mira, kaže se, nemaj običaja običaju se protiviti. To je pravo, jer je teško običaj promijeniti. Oni koji vole uživati, ne bave se dokidanjem starih i uvađanjem novih običaja. Već nekoliko godina nastojim izmijeniti i popraviti neke običaje. I da uspijevam, hvala Vama, koji ste mi dali slobodu u mome radu.

Vidite sami, koliko se trudim, da Vam opišem samo ašikovanje. A kako ću tek opisati tolike važne političke mjesne i druge stvari.

Neka Bog poživi cara!

Sarajevo, 25. zilkadeta 1280.[8]

Ahmed Dževdet.

III

4 zilhidže 1280 (11. svibanj 1864)

NOVAČENJE U BOSNI

Pismo Nazimbegu

Vaše pismo o novačenju primio sam i vrlo me je razveselilo. Vašim uputama nemam ništa prigovoriti, nego Vam se najljepše zahvaljujem. U pismu mi pišete da je velika smjelost novačiti Bošnjake. To su Vam sigurno nalagale neke udvorice, pa je nužno da Vam ovdje rasvijetlim ovu stvar.

Velemožni gospodine, zaista je novačenje u Bosni neka vrst smjelosti, ali ako se na zgodan način vrši, uspjeh je siguran. Vama je poznato da se već četrdeset godina novači po cijeloj Turskoj Carevini osim ovih krajeva.

Ja ovdje ne bih mogao ništa obaviti da mi nijesu sadriazam i serasker ovu stvar prikazali kao vrlo važnu kad sam polazio iz Carigrada ovamo. Kad ste mi Vi usmeno davali upute, rekli ste mi da u Bosni i Hercegovini sastavim neku vrst domaće vojske, ako vidim da to prilike dozvoljavaju. U isto mi je vrijeme i s carske strane data čast kadiaskera [25] i prema tome mi je bila dužnost raditi i truditi se.

[25] Kadiasker je vrhovni vojni sudac. Od Sulejmana II u Turskoj su bila dva kadiaskera: jedan za Rumeliju, drugi za Anatoliju.

[8] 3. V 1864. godine.

Kad sam došao u Hercegovinu, razgovarao sam se s onamošnjim prvacima, kao i s onima koji su dolazili iz Bosne, i u vrlo opreznim razgovorima saznao sam njihovo mišljenje o novačenju. Iz ovih razgovora stvorio sam zaključak da je moguće provesti reorganizaciju vojske u ovim krajevima, a onda sam počeo predobivati svijet za ovu stvar.

Vrativši se u Sarajevo, počeh svim silama raditi na reorganizaciji vojske, kao što sam to već jednim dopisom svojedobno javio. Upravo tada dobih Vaš predlog da se informiram kako bi bilo da se u Bosni i Hercegovini zavede po sistemu „kolonienmilitär" mjesni mustafez i kako bi to djelovalo na ovaj neuki svijet. Ja kao Vaš pokorni sluga zaveo sam sistem kolonienmilitära u Kolašinu, Koreniću i Nikšiću i njima sličnim gradovima u Crnoj Gori, dočim Bosnu i Hercegovinu vidio sam sposobnu za redovnu vojsku, pa sam uzeo na se svu ovu veliku odgovornost.

Kad god se po Bosni počela pisati vojska, uvijek se udarilo na otpor, i znam da su se državnici radi toga sustezali, ali sada valja držati na umu da se i vrijeme promijenilo. Prije se htjelo da se od muslimana uzme vojska sa bajonetom u ruci, a oni su se opirali s puškom. Ali sadašnji je naš pokušaj edebi ve manevi (na uljudan način).

Prije su radi stoga neznanja neki divlji Bosanci pucali na epulete, dočim sada sami kadiasker nosi zelena džubeta,[26] pa kada na njih ne pucaju, ne će ni na našu vojsku, koju sami sačinjavaju. Sve sam to dobro razmislio a onda otpočeo.

Ponovo sam održao nekoliko sastanaka s prvacima i odlučismo iza Ramazanskog Bajrama nastaviti rad sa svim erkjani ajaletom[27].

Erkjani ajalet je nešto posebno u ovim krajevima, zato Vam ovo moram protumačiti. Kao što je poznato u svim se mjestima biraju članovi vijeća od najvećih, najplemenitijih i najodabranijih ljudi. Oni članovi ovdašnjih vijeća, koji uživaju najveći ugled i čine jezgru vijeća, zovu se erkjani ajalet. Od ovih ima ih, koji su i danas članovi raznih vijeća, a ima ih i takovih koji ne vrše nikakve dužnosti, već sjede kod svoje kuće, brinu se samo za svoj posjed, a ipak se ubrajaju u erkjani ajalet. U velikom vijeću ima danas dva-tri člana koji po ovdašnjem shvaćanju pripadaju erkjani ajaletu. Mehmed paša Bišćević[28], koji je na granici porazio vojsku bana Jelačića, spada u erkjani ajalet, u narodu uživa vrlo dobar glas, a danas se ne miješa ni u kakav državni posao, nego sjedi i uživa u svom konaku. U erkjani ajalet ubrajaju se i četverica muftija, i to sarajevski,

[26] Džube = gornja duga haljina, koju nose hodže. Za vrijeme svoga boravka u Bosni nosio je Dževdet hodžinsko odijelo, da tako što bolje djeluje na narod. Isporedi *Zapamćenja* fa Grge Martića, str. 74.

[27] Prvaci pokrajine.

[28] Mehmed paša Bišćević bio je najprije kapetan u Bihaću (1833–1836), a onda muselim (1836–1851). Iako je stajao uz Portu, prognao ga je Omer-paša Latas u Carigrad. Kasnije je bio pomilovan, vratio se u domovinu i nastanio se u Sarajevu u kući svoga punca Mustafa paše Babića, kraj današnje vijećnice. Pred smrt je potpuno oslijepio i kao takav išao je na Meku. Umro je u Sarajevu 21. veljače 1874. Zanimljivih vijesti o Bišćeviću ima u knjizi: „*Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*" od dr. Imbre Ignjatijevića Tkalca, što ju je izdala Srpska književna zadruga u prevodu dr. Josipa Matasovića, (druga knjiga, str. 43 i dalje).

mostarski, travnički i gradačački[29], koje vrlo poštuje cjelokupno pučanstvo Bosne i Hercegovine. Za vrijeme Ramazana dolazilo je u Sarajevo više uglednih ličnosti iz obližnjih okružja. S njima i nekim ovdašnjim prvacima održao sam nekoliko tajnih sastanaka. I u ovdašnjoj Huservbegovoj džamiji, koja je za Sarajevo ono, što je Aja Sofija za Carigrad, došosmo hodžama koji su propovijedali zelene binjiše i rekosmo im da narodu protumače značenje: „Ke ennehum bunjanun mersus"[30]

U sarajevskoj vojarni bio je jedan bataljon vojnika, za koji su stigla nova novcata odijela sa zelenim širitima, ali sam ih zadržao i dao obući na Bajram. Ovako obučene vojnike dao sam poredati od konaka[31] do Husrevbegove džamije, a ja sam u pratnji nekolicine desetnika i kaplara došao u džamiju. Ovi moji pratioci imali su zelene čalme. Namjera mi je bila da od dvije vrste odijela jedno dadem bosanskoj vojsci, premda mi je bilo dozvoljeno da bosanska vojska može nositi i svoju narodnu nošnju, ali jednaku, ali moja je želja da i oni nose odijela, kakva nosi cijela carska vojska.

Kada su Bosanci išli ranim jutrom u džamiju, zapanjili su se kad su vidjeli ove lijepo obučene vojnike, koji su izgledali kao kakvi anđeli oko Begove džamije. Hatib[32] Begove džamije izađe na mimber u zelenu binjišu, što ga je od nas dobio, i izreče krasnu hudbu.

Kasnije sam razumio da su se odijela sa zlatnim širitima tako svidjela sarajevskim mladićima i da su upravo dobili volju da postanu vojnici. Nakon bajram-namaza sastade se osamnaest prvaka u konaku Mehmed paše Bišćevića i obrazovaše privremeno vijeće, a za predsjednika izabraše Abdulah efendiju Uzunića[33] člana velikog vilajetskog vijeća. Među ovom osamnaestoricom bilo ih je i s većom čašću, ali je Abdulah efendija najpoznatiji i zato je zaslužio presjedništvo.

I ja sam prisustvovao prvoj sjednici i dao sam im upute kojih će se držati pri radu. Upitah ih da li je u Bosnu ikada dolazio kadi-asker. Neki od njih, koji poznaju povijest, odgovoriše mi da je došao jedan sa sultanom Fatihom, i poslije nikad. Ja sam im protumačio što je kadi-asker. Blagopokojni sultan Fatih došao je ovamo s velikom vojskom, i naravno da je s njima morao biti jedan kadi-asker. Mene je spremilo Njegovo Veličanstvo ovamo kao kadi-askera, i sad držim da možete razumjeti zašto sam došao. Došao sam amo u zelenom džubetu, od vas tražim redovnu i za sve sposobnu vojsku.

---

[29] Muftija u Gradačcu bio je Hadži Hafiz Ahmed ef. s pridjevkom „Svirac", koji je ovo ime dobio po medresi (bogosloviji), u kojoj je preko pedeset godina predavao. Rođen je u općini Biberovo polje (kotar Gradačac), a umro je 1883. U Bosni je slovio kao veliki učenjak, naročito u šeriatskom pravu. Opisao je svoj put od Gradačca do Meke i natrag. Ovaj se rukopis nalazi kod njegova sina Hafiz Ahmed ef. Muftića, muderisa u Gradačcu.

Hadži Hafiz Ahmed ef. odležao je u travničkom zatvoru četiri mjeseca. Njegov hodža Šejh Hadži Husan okomio se žestoko u jednoj prodici na travničkog vezira. Ovaj je to čuo i pozvao starca pred sud u Travnik. Kapetan Gradačca, da spasi starog šejha, posla njegova bivšeg učenika, a ovaj, iz zahvalnosti spram svoga učitelja, primi krivnju na se i odleža zatvor.

[30] Vidi bilješku 55.

[31] U ono je doba bio konak na onom mjestu gdje je danas franjevački samostan. Današnja zgrada sagrađena je 1868.

[32] U ono je vrijeme bio hatib Begove džamije Abdulah ef. Kaukčić, koji je sudjelovao kasnije u borbi protiv okupacionih četa sa Hadžijamakovićem i nakon ulaska austrijske vojske u Sarajevo osuđen je na smrt i pogubljen koncem kolovoza 1878.

[33] Bio je vrlo uvažena i omiljubljena ličnost među Sarajlijama. Umro je 1867.

O ovoj su stvari oni počeli već prije raspravljati, no pošto su kotari oko Bihaća napučeni svijetom, koji je još divlji,[34] bojali su se da se ne usprotive. Ostavio sam ih nasamu da raspravljaju, ali im pri polasku rekoh da predmet rasprave drže u tajnosti.

Koliko god se kod nas u sjednicama oponinje, ipak nije moguće održati tajnu, dočim koc Bošnjaka nije tako. Dvadeset i četiri su dana vijećali, ali nikom ne rekoše niti jedne riječi[35], premda su i Sarajlije i stranci nastojali na sve moguće načine da što saznaju o njihovu vijećanju. Osim mene niko nije ništa znao. Kako čovjek ne bi vjerovao riječima ovakovih ljudi, koji imaju ovako krasna svojstva.

Vijećanje su svršili i predali su mi zaključke, koji se sastoje u tome da u Bosni redovna vojna služba traje tri godine, a devet godina rezerva, da se bosanski vojnici ne šalju van granica Bosne i Hercegovine i još nekih nuzgrednih tačaka. U četvrtak 29. ševala (7. IV) pozvao sam u konak neke uglednije Sarajlije, te u prisutnosti članova velikog pokrajinskog vijeća održao sam širu sjednicu. Prisutnim sam rekao: „Prije nekoliko dana zasijedalo je ovdje vijeće i stvorilo zaključke, od kojih se neki već vrše a neki su već predloženi na odobrenje. Najvažnija je tačka sređenje vojničkih prilika, o čem ovisi opstanak domovine. Vojništvo znači ono, što prijevod ajeta: „Ke emnehum bunjanun mersus". Džihad (sveti rat) je farzi kifaje[36]. Jedan dio muslimana mora ga vršiti, ali načini kako će se ovaj dio odabrati mijenjali su se u svakom stoljeću. U ovom je stoljeću izašla carska irada, da se vojska kupi kurom[37]. Prema hadisi šerifu: „Ummeti ke esnanii mušti..."[38] kako ovu dužnost vrši pučanstvo Rumelije i Anatolije, isto tako treba da ju vrše i Bosanci. Nu, u raznim mjestima može se rok službe skratiti i produžiti, pa prema tome i bosanski vojnici mogu biti iznimka. O tom se dugo raspravljalo, pa premda u drugim krajevima rok službe traje pet godina, odlučeno je da u Bosni bude tri godine. U kratkom vremenu bit će u Bosni i Hercegovini velik broj izvježbanih vojnika, a to je za nas i potrebno. Zaključci vijeća počeće se odmah izvršavati, a prije toga sazvao sam vas, pa ako što imate možete reći". Sarajevski prvaci su odobrili zaključke vijeća.

Travnički muftija[39] Derviš efendija, koji ima najveći ugled u Bosni i Hercegovini rekao je da je opasno sjediti a ne organizirati jaku vojsku i da od vojništva ništa bolje nema ni na ovome ni na onome svijetu! Sarajevski muftija[40] reče: „U ovome stoljeću nema boljeg ibadeta[41] od vojništva. Moje godine i moje stanje ne dozvoljavaju mi da se tim bavim, što mi je jako žao."

Kasnije se debatiralo o tome da bosanskohercegovački vojnici ne služe van granica Bosne i Hercegovine. U tome hatib Begove džamije Hafiz efendija izrazi želju da se bosanskim vojnicima dadu odijela sa zelenim širitima, kao što su

---

[34] Ovako je mislio Dževdet ef. o Krajišnicima, a mislilo se sigurno i u Carigradu, jer su se Krajišnici naročito opirali uvođenju redovne vojske.

[35] Ova su vijećanja bila u ožujku i početkom travnja 1864.

[36] Dužnost koja pada na sve muslimane, a kad ju jedan dio izvrši, onda s ostalih spada.

[37] Kura = kocka.

[38] Muhamed (a. s.) rekao je: „Svi su muslimani jednaki, kao što su zupci na češlju".

[39] Muhamed Derviš ef. Korkut, rođen je u Nevesinju 1792. U Travniku je bio muftija od 1843. do prvi smrt; umro je 1877. Uz muftijsku službu vršio je još službu šejha i muderisa u istom mjestu.

[40] Mustafa Hilmi ef. H. Omerović (1816–1895). Bio je sarajevski muftija od 1855. do 1882., a onda prvi reis-ul-ulema za Bosnu i Hercegovinu. Uz to je bio muderis Husrevbegove medrese.

[41] Ibadet = bogoslužење.

imali oni vojnici uz Bajram. Ja sam mu rekao više u šali, da je to dobro, ali je li vam Hatib efendija poznato da oni vojnici koji nose zelene širite pripadaju Haremejnu[42] i za slučaj da bi neki odmetnici, kao npr. Vehabije, napali na ova sveta mjesta, oni su pripravni da idu u Hedžaz. Hatib je čovjek koji se nikad ne šali, niti zna za šalu, pa je ove moje riječi shvatio kao istinu i skočivši s mjesta poče vikati: „Mislite li Vi, da ćemo mi Bosanci izostati od obrane svetih mjesta? Nađu li se ona u kakvoj opasnosti, mi ćemo se naći pred tim našim vojnicima sa zelenim širitima, a kad to ne bi činili, s kojim bismo obrazom išli na hodočašće u Meku i Medinu. Šta to zači da bosanskohercegovački vojnici ne idu van granica Bosne i Hercegovine? Mi ne trebamo ništa drugo no onako odijelo". Još se neki izjaviše za ovako odijelo, a ja sam im obećao da ću to zatražiti u Carigradu.

Glavni je zahtjev prvaka bio, da bosanskohercegovački vojnici ne idu van granica Bosne i Hercegovine, a sada se eto prešlo i preko njega. Poslije ovoga sam ih opomenuo da kasnije ne prigovaraju, već da sada izraze svoje želje. Sarajevski muftija reče: „Ko bi se kasnije protivio ovim zaključicima, s kojim smo sada svi sporazumni, neka je svima poznato, izdat u fetvu[43] da ga smaknu". Ovo potvrdiše i ostale muftije. Hatib je proučio nekoliko ajeta, a travnički muftija je blagoslovio, a onda su jedni drugima čestitali.

Sve sam ovo brzojavio velikom veziru, a on mi je odgovorio da se po carskom fermanu već nalaze na putu za bosansku vojsku opremljene novoizumljene šišane[44] i odijela sa zelenim širitima.

Gospodine, velika je pogreška hvatati se pomoću pjesničkih izraza jednog važnog posla, ali se ne da poreći da osjećaji, koji su u krvi nekog naroda, ne igraju veliku ulogu. Gledajte samo hatiba, kako, radi usvojenja samo jednog predloga, odustaje od svih zahtjeva.

Bosanci vole zelenu boju i poštuju je. Riječ „zelena" silno je obljubljena kod Bosanaca, a to se i po tome vidi što ovom riječju vrve pjesme, koje sarajevske djevojke pjevaju svojim draganima. Mnogi su sarajevski mladići već počeli nositi ovaka odijela.

Dok stigne ferman, odlučio sam obići neka okružja u svrhu propagiranja vojničke misli, a dotle će se, držim, svi za nju zagrijati.

Ima naroda, koji radi nekog malog uzroka skoče najedanput tri koraka naprijed, ali poslije uz najmanji pritisak idu za četiri koraka natrag. Bosanci nijesu taki. Teško ih je natjerati na jedan korak, ali ako ga učine, onda se ne vraćaju. Pustio sam ih da podu korak naprijed, a čisto sam uvjeren da ću ih i na povratku naći na istom mjestu. Najviše bi se trebalo bojati Krajišnika, koji su svaki dan sa Hrvatima, kojima austrijski činovnici govore da je turska država u nestašici novaca, te ih neće moći plaćati i kako su mogli pristati da služe u redovnoj vojsci. No ovi su odgovorili da se Krajišnici ne bore za novac, već da svoju dužnost vrše za vjeru i državu.

---

[42] Haremejn = Meka i Medina.
[43] Fetva = dicizija.
[44] Šišana je vrsta duge puške, kojoj je cijev od 6 bridova.

Naši su prvaci vidjeli da je ovo shodno i pristali su na ovo, a naša četvorica muftija izdali su fetvu, kojom ovo odobravaju, a i kadiasker izdao je svoju odluku. „Od ovog nas ne može niko odvratiti", pogovarali su austrijskim činovnicima po Hrvatskoj. Kad sam ovo čuo bio sam posve siguran za uspjeh.

Gospodine, jako sam oduljio, i možda Vam i dosadio, ali stvar, za koju se Vi zanimate, nije moguće kraće javiti.

Ostajem spreman na zapovijed.

Sarajevo, 4. zilhidžeta 1280.[b]

Ahmed Dževdet

IV

1281. 20. rebi-ul-evvela (23. kolovoza 1864)

PISMO O PUTOVANJU PO BOSNI I USTROJSTVU PRVOG BOSANSKOG BATALJONA

Fuad paši

Na temelju Vaše naredbe, što se tiče moga rada u pogledu inspiciranja i drugih zvaničnih poslova, pisao sam Vam više puta službeno. Kako Vam je poznato, da meni nije dosadno pisati i obzirom na Vašu dobrotu prema meni, slobodan sam da Vam pišem i privatno. Molim Vas da ovo pismo pročitate kod limunluka u Vašoj kancelariji.

Moj gospodine! Pokrajina Bosna je u Osmanlijskoj Državi jedan lijep vrt, a grad Sarajevo je onaj dio toga vrta gdje uživanje postiže vrhunac. Ako je zbilja postojao Irem[45], to bi se za nj moglo reći, da ga je stvorio ljudski um; što se pak tiče ovog vrta, ovo je najukusnija tvorevina Božja. Sarajevo je osmanlijski ponos, jer su ga oni sagradili. Blagopokojni veliki sultan Fatih Mehmed II. dao je ovdje najprije sagraditi dvor, oko koga su kasnije sagrađeni hanovi, dućani, kuće i vile i tako se razvijao ovaj lijepi grad. Na mjestu, gdje je Fatih sagradio dvor, stoji današnja vojarna[46].

Zrak je u Sarajevu tako dobar da čovjek u njemu ne osjeća apsolutno ništa neugodno, nego naprotiv, mjesto jutarnjeg mahmurluka čovjek se osjeća svjež i krepak, i čim se probudi, odmah ostavlja posteljU. Na svakom dahu osjećaš kako kisik godi ljudskom životu. Izgleda da je ovaj grad zato da daje zrak.

[45] Irem je zemaljski raj u Jemenu izumrlog arapskog plemena Aad.

[46] Viš-a-vis džamije i jedikerskog turbeta stajao je Begluk-saraj na početku Širokače ulice, gdje je današnja vojarna Kralja Petra. Saraj je porušen god. 1851. a na njegovu mjestu otomanska uprava sazidala je veliku vojarnu (kršlu), koju je austrijska uprava porušila i podigla današnju zgradu. Po ovome saraju (dvorcu) dobila je i Vrhbosna svoje sadašnje ime - Sarajevo. Saraj je sagradio Isabeg Ishakbegović, posljednji vojvoda Zapadnih strana (1440-1463) i drugi vrhbosanski sandžak (1434-1470). H. Kreševljaković: *Kako je postalo Sarajevo. Hrvatski List* od 30. listopada 1927. V. Škarić: „Postanak Sarajeva i njegov teritorijalni razvitak u 15. 16. vijeku." *Glasnik z. m.* 1929. str. 41-56.

[b] 12. V 1864. godine.

kojim se produljuje život. Ovdje je najljepše vrijeme u proljeće. Ovo nas vrijeme potsjeća na proljetne beharom kićene dane Bospora. Sarajevo leži dosta visoko. Kroz sredinu Sarajeva teče rijeka, u kojoj ima pastrve (elebaluk). Ove vrsti ribe ima samo u studenim vodama, a naročito na ušću potoka, koji utječu u rijeke. Ne sjećam se nijednog grada, pa ni sela, u kome se ova vrst ribe nalazi. Voda ove rijeke odviše je čista i bistra, a ne onako mutna kao u Dombovici, što teče kroz Bukurešt. Tri sata od Sarajeva, pošto pređe kroz lijepo i prostrano polje, salijeva se u Bosnu. Izvor joj izgleda kao malo i duboko jezero, u kome je voda tako bistra da se iz daleka vidi kako se ribe praćakaju, koje su osjetljivo veće od pastrva u drugim vodama, a onda su ljepše i ukusnije, pa se mogu takmiti sa bosporskim luferom.

Rijeka Bosna i njena okolina ne da se perom opisati. Držim da kist najboljeg umjetnika ne bi mogao naslikati krasote ovih krajeva. S obje strane ove rijeke vide se lijepa sela, uređeni čifluci, krasne zelene livade i rodne bašče. Uz to su visoka brda, obrasla gustom šumom, a svojim vrhovima paraju oblake.

Ovi su krajevi vrlo plodni.

Da se ne čeka s organizacijom vojske dok stigne ferman, 18. zilhidžeta (25. maja 1804) krenuo sam pljevaljskim putem i stigoh u Sjenicu. Stanje sam u novopazarskom sandžaku izvidio, pregledao, riješio i uredio neka sporna pitanja, a onda sam se povratio i dođoh u Višegrad. Prešao sam preko mosta Mehmed-paše Sokolovića i prošavši Srebrenicu i Vlasenicu[47] stigoh u Donju Tuzlu, centralno mjesto zvorničkog okružja. Spomenuti je most[48] najveće djelo što su ga sagradile Osmanlije u ovim krajevima. Rijeka je Drina duboka, a ovdje sasvim brza, te se čovjek upravo snebiva, da se ovako velik most može održati.

Neki Bosanci imaju na vratu izraslinu koju oni zovu guša. Te su guše najviše kod Srebreničana. Tamo nema nikoga bez guše. Onoga koji nema guše, drže Srebreničani za tjelesno nesavršena čovjeka.

U Srebrenici se pripovijeda, da je onamo došao jedan mladić iz Sarajeva i po običaju ove provincije ašikovao s djevojkama. Tom je prilikom pozvala neka žena svoju kćer, da vidi lijepa i pristala momka, a djevojka je majci odgovorila: „Jest, ali nema guše". I nije se htjela razgovarati s tim mladićem.

Pogledajte, kako je čovjek bezobziran i u se zaljubljen i u kolikoj je mjeri odana životinja svojim običajima. Sam sebe voli i običaje svoga naroda, mada su ružni, vidi kao lijepe, pa i svoje vidljive mane drži za ljepotu, dok tuđe ljepote i vrline drži ružnim. Tome čovjek treba da se čudi.

Putem kroz vlasenički kotar vidio sam krasnih dolina. S jedne su strane kao *zamurlut* zeleni pašnjaci, a s druge velike zelene šume. Tako putujući kroz ove krajeve stigosmo na podnožje jednog brda. To je brdo crveno, koliko možeš okom pregledati, kao da ga je mlada Venera prekrila svojim duvakom, ili da je Suhejli Jemani[49] prosula s prsiju svoj dragocjeni nakit. Razgledajući ove prirodne krasote, bude se u čovjeku, koji ima malo širi pogled, čudni osjećaji i zanosi se. Na naše ugodno iznenađenje opazismo da su divlje jagode pokrile ovo brdo.

[47] Vlasenicu su Turci zvali Birče.

[48] Most je sagrađen god. 979 (1571/72).

[49] Canopus, zvijezda u Arkovoj ladi.

Sa mnom u društvu bilo je oko sto ljudi. Svi smo brali i jeli jagode, ali se nije poznalo, kao da ni jedna otrgnuta nije. Da do mraka stignemo na konak, ostavismo ovaj krasni jagodnjak i nastavismo svoj put. Ove jagode nijesu zaprašene i uvele kao one u bašči oko Vaše kuće, nego su čiste, jedre i sočne tako, da svako zrno sliči rubinu šipkove boje.

Na ovome bih mjestu želio raspravljati o životu u gradu i selu, isporediti civilizovan svijet sa seoskim i izreći o tome svoj sud, ali se bojim zaći u tu raspravu, jer bi me to daleko odvelo, pa bi onda bio izvrgnut Čamilbegovim napadajima. Ali ne sustežem se ovo istaknuti, baš u namjeri da mu se saopći. Dok on grize brkove i misli da li će kupiti zejtin milanski ili tršćanski, dotle mi ovdje svaki dan mastimo jelo mladim maslom, koje je istom izvađeno iz stapa.

Da ne duljim dalje, stigli smo u Tuzlu. Tu smo ostali neko vrijeme i inspicirao sam cijelo zvorničko okružje. Odavle krenusmo dalje. Prešavši rijeku Bosnu prošli smo kroz Tešanj, koji spada u banjalučko okružje, a onda brodskom cestom prođosmo kroz Zenicu, koja spada travničkom okružju i koncem safera 1281 (početkom srpnja 1864) stigosmo u Kiseljak.

Brodska cesta ide od Sarajeva do Broda, savske skele. To je trgovački put, koji je lijepo uređen, te je na njem uvijek do 250 teretnih kola u prometu. Ne da se poreći i nastojanje Vali paše oko uređenja ovog puta.

Na više mjesta ide ova cesta tik same Bosne, a negdje se i udaljuje od njene obale. Na ovoj cesti ima mnogo lijepo uređenih hanova, koji su ½–1½ sat daleko jedan od drugoga. Hanovi nijesu ruševine kao na drugim mjestima. Svaki je han vlasništvo kojeg zemljoposjednika. U ovim se hanovima može svega naći. U njima troše vlasnici sav prihod sa svojih imanja oko hana. Sobe su čiste, a postelje lijepe. Ovdje nema à la franca postelja, koje bi se čovjek morao bojati. Za skorpijone se ovdje ne zna; zmije poznaju, ali se slabo viđaju. Vlasnici hanova izlaze ljeti na svoje čifluke, sobom poslove nadgledaju i putnike lijepo ugošćuju. Ovom prilikom dolaze ovamo i mnoge djevojke iz Sarajeva, koje su vrlo vješte u razgovoru. S prolaznicima se vrlo rado razgovaraju i pjevaju krasne pjesme u svome jeziku. Stranci, gledajući ove djevojke, kako otkrivene idu i slobodno se upuštaju u razgovor s muškarcima, misle da su na Šosa ulici u Bukureštu, gdje se trguje sa ženskinjem, ali se varaju. Ove djevojke imaju nešto, što su naslijedile od svojih starih, a Bukureštanke toga nemaju, a to je čast i poštenje. Što god rečeš ovim djevojkama, one ti pristojno odgovore, a u intimne odnose možeš s njima stupiti samo posredovanjem kadije odnosno imama po hanefijskom obredu.

Kiseljak je vrlo ubavo mjesto na Brodskoj cesti, 7–8 sati daleko od Sarajeva. U njemu i okolini ima vrlo lijepih hanova. Prije mene došao je ovamo Vali-paša s nekoliko uglednih ljudi, te sam se s njima ovdje sastao. Ovdje sam vidio čudnu mješavinu svijeta, koji je ovamo došao da pije ovu vrlo ljekovitu vodu. Ovamo dolazi ljeti svijet sa svih strana, pa čak i iz Austrije. Ranim jutrom možeš vidjeti Bošnjake u čalmama i dugim fesovima, popove u raznim mantijama, Austrijance u šeširima i druge razne nošnje kako u ruci drže tas i iz njeg piju kiselu ovdu, a onda se mirno i dostojanstveno šeću po perivoju. I mi smo se među njih umiješali i kušali ovu ljekovitu vodu. Voda je kisela i ima puno plina

pomoću koga izlazi iz zemlje kao vodoskok. Ovu vodu pije svijet u velikoj mjeri iz tasova, lijevaju je u boce i šalju čak u Austriju. Ova je voda vrlo dobro sredstvo za otvor. Ali čudno je što svako drugo sredstvo za otvor slabi stomak i crijeva, dok ova voda uprav protivno djeluje. Ona jača stomak i povećava apetit. Ranim jutrom napije se čovjek ove vode do mile volje i popije bijelu kafu, s osobitim apetitom ruča, a onda jedva dočeka večeru. Zainteresovalo me je da ova voda ima dva oprečna svojstva: otvaranje i hranjivost, te sam za to pitao jednog liječnika. Ovaj mi odgovori da ova voda nije još tačno analizirana, te se i ta tajna još ne zna, ali svakako u njoj ima magnezija i željeza. Kratko rečeno, ovo je krasna i prokušana ljekovita voda. Kao što zimi idu ljudi iz Carigrada u tople krajeve Italije, trebalo bi još više ovamo dolaziti za ljetne sezone. To ne bi bilo ni teško: Dunavom i Savom do Broda, a onda ovamo kolima[80].

Gospodine, dosta je idile, a sad malo i o poslu.

Nakon što smo nekoliko dana prouživali na Kiseljaku, početkom rebi-ul-evvela (oko 20. srpnja) dođosmo u Sarajevo. U Sarajevu smo saznali da general Salih paša dolazi s fermanom, te smo odmah odredili komisiju, koja će pregledati knjige rođenih. Ovom smo prilikom ispitali i raspoloženje sarajevskih mladića prema vojništvu i uvjerili smo se, da je isto kao pred tri – četiri mjeseca i da nije ništa jenjalo. Da se uzvišeni ferman dočeka, poslali smo u susret kumpaniju konjanika.

Pozvali smo u Sarajevo prvake iz raznih mjesta Bosne, Hercegovine i Novopazarskog sandžaka. Pozivu su se odazvali, a oni koji nijesu došli ispričali su se i poslali sinove da se upišu u vojsku.

Kada smo tačno znali da će Salih paša stići u Sarajevo 14. rebi-ul-evvela (6. rujna), postavili smo čadore na jednom vrlo lijepom mjestu tri četvrta sata udaljenu od Sarajeva. Mi smo otišli onamo sa svim zvaničnicima u uniformi. Poslali smo još dvije kumapnije vojnika u susret. Pošto smo onamo otišli, stigao je i Salih paša i odsio u čador, koji je za nj još prije bio priređen.

Budući da je previšnji ferman nekoliko mjeseci zakasnio, to su se počele širiti lažne glasine, koje su proturali neki agenti na našoj granici. Od onih naših činovnika, koji službuju na granici, otišao je jedan na liječenje u Austriju, a slučajno je valija iznajmio kuću Zagradom, i to samo radi promjene zraka. To su oboje dovodili neki u vezu s glasinama o komešanju u Krajini. Salih paša je čuo, još putujući Dunavom i Savom, da je u Bosni buna. Sve su ove glasine proturali stranci, koji ne žele da se u Bosni zavede red. Doduše se u Bosni opažala neka uzrujanost, koja se ne može zvati bunom, a prouzročila ju je promjena prilika, te je ono napeto stanje prirodno, jer Bosna preživljuje prelaz iz staroga doba u novo.

Sve što ima na srijedi jest to da je u dušama nekih ljudi zavladao strah bojeći se da ne nastane nepovoljno stanje, jer iz iskustva znaju da je nekoliko puta popis vojske prouzročio bunu. Taj je dan izašlo nekoliko hiljada ljudi pješke i na konjima izvan grada, da vide bataljon što je sa Salih pašom došao. Pošto nijesu neki odličniji ljudi izašli sa građanima na doček, mnoge je to bacilo

[80] Ispoređi dr. O. Blau: *Reisen in Bosnien und der Herzegowina*, Berlin 1877, str. 134–135. Blau spominje, da se ova voda proklavala u Štajerskoj pod imenom „Johannisbrunnen".

u brigu, jer su držali da je bolest, kojom se ispričaše, izmišljena. Na licu onih prvaka, koji su izašli na doček, mogao si vidjeti kao da su pošli zubaru da vade zube i kad su došli na lice mjesta, pokajali se.

Slučajno se desilo da je deset dana bilo vrlo rđavo vrijeme u Sarajevu, a nebo mutno. Toplomjer pao na 5° ispod nule, a obližnja brda prekrio snijeg. I upravo ovaj dan počelo vedriti od one strane, s koje vodi put iz Broda u Sarajevo, zrak se počeo rastupati a nebo vedriti, kao da je svjetlost uzvišenog fermana rastjerala guste oblake i tmine. U času kad je Salih paša odsio u svoj čador, nebo je bilo posve čisto i vedro. Mnogi je svijet držao ovo kao dobar znak s Božje strane. Da rastjeram oblake, koji su se okupili u glavama nekih ljudi i raspoložim sakupljenu svjetinu, odlučio sam se progovoriti narodu. Kada se Vali paša sa ostalim činovništvom i prvacima uspeo na jedno poviše mjesto pred čadorom i Salih paša stade uz nas držeći ferman na prsima i čuvajući ga kao dušu svoju. Hiljade ljudi okupi se oko nas i sve upiraše svoje poglede k nama i očekivaše našu riječ. Ovdje donosim govor, koji sam tom zgodom izrekao.

Govor.

Ovdje sakupljeni prvaci jezgra su cijele Bosne i Hercegovine, pa moj govor, što sam ga izrekao, tiče se cijelog bosanskohercegovačkog naroda. Govor glasi: „Oni koji poznaju povijest znaju da je Bosna dala državi i narodu veliki broj ljudi, koji su vrlo zaslužni po narod i državu. Sve do u zadnje doba bilo je znamenitih Bošnjaka na svakom polju. Među velikim vezirima zauzima jedno od prvih mjesta, dapače prvo mjesto, Mehmed-paša Sokolović. Jednu od velikih njegovih djela svakako je višegradski most, koji se sada u zdravlju Njegova Veličanstva popravlja. U skoroj prošlosti velike je usluge učinio Osmanlijskoj Državi Džezar Ahmed paša[51], koji je također bio Bošnjak. Ukratko rečeno, Bošnjaci su davali kroz 3–4 vijeka zaslugom svoga poštenja glasovite i vrijedne državnike[52]. Ali od nazad kojih 40–50 godina pojavila se u vama neka vrst mlitavosti. Ako tome tražimo uzroke, možemo ih naći. Da li su Bošnjaci izgubili krasne osobine i vrline svojih predа, koje su od prije imali? Ne! Pošto su Bošnjaci moji vrlo blizi zemljaci, poznavao sam njihovu narav i volio sam ih još i prije. Već je više od godine dana kako boravim u ovim krajevima kao mufetiš, te sam imao dovoljno prilike osvjedočiti se da ovaj svijet nije promijenio svoja bitna svojstva i lijepu narav. Ja sam po zanimanju historik, pa mi je poznatija prošlost vaše države nego vama, a pošto se moja služba sastoji u inspiciranju ovih krajeva, to mislim da sam i sadašnje vaše stanje točno proučio i da vas bolje poznajem no vi sami sebe. I da sam došao u drugom svojstvu među vas, ne bih vas mogao upoznati i proučiti u ovoj mjeri. Budući su kuće po vašim selima raštrkane po brdima, to se može reći da ovdje uopće nema zločina ubojstava, obeščašćenja i sličnih, koji ne dolikuju čovjeku kad se još usporede s drugim krajevima. Već samo to dovoljan je dokaz kako lijepu narav posjeduje ovo stanovništvo.

[51] Džezar Ahmed paša odbio je sve juriše Napoleona Bonaparte na Akon. Za nj je rekao Napoleon: „Da ne bi ovoga čovjeka, prevrnuo bih cijeli svijet". Opsežnu studiju o Džezaru napisao je dr. T. Koetschet u „Nachi" 1901 (br. 6–13), a o njemu ima i jedno francuski djelo od Lockrey. *Ahmed le boucher*.

[52] Dr. Safvet-beg Bašagić: *Znameniti Hrvatski Bošnjani i Hercegovci u turskoj carevini*. Zagreb 1931. Izdanje „Matice Hrvatske".

Vi ste unuci i zaista dostojni našljednici onih Bošnjaka koji su živjeli pred tri-četiri vijeka. Ali s promjenom vremena i prilika, i samim načinom uprave, nastale su ovdje među stanovništvom također neke promjene i anomalije, te vi danas sličite knjizi čije su korice pokvarene, dok je sadržaj ostao isti na zdravu i čistu papiru. Valja samo promijeniti korice, pa će opet biti knjiga kao i prije. Te su korice ovaj uzvišeni ferman! Mome službovanju među vama primiče se kraj i približuje se vrijeme da se s vama rastajem i odlazim. Ja sam s vama vrlo zadovoljan i ponosim se time što se s vama rastajem baš u onom času, kad se izvršava jedan vrlo sretan i koristan čin, a to je izvršavanje uzvišenih naloga ovog previšnjeg fermana. Ovaj je veliki i slavni ferman za Bosnu Sunce, koje se istom rađa, a njegova svjetlost jesu trake naklonosti njegova veličanstva, našeg uzvišenog vladara. Ako Bog da, vi ćete moje navode posvjedočiti i čim se ferman pročita, doznaćete u kolikoj je mjeri naklonjena milost Njegova Veličanstva spram vas. Osoba koja je donijela ovaj uzvišeni ferman zove se Salih, a to znači dobar čovjek, pa se i po tome možemo nadati dobru. Ja sam uvjeren da će potomstvo blagosivljati sve one koji su sudjelovali u ovome poslu. Ja se danas smatram sretnim, jer sam i ja u ovome poslu sudjelovao".

Pošto većina prisutnih Bošnjaka nije razumjela turski, to je predsjednik zemaljskog vijeća Abdullah efendija Uzunić svojim gromkim glasom izrekao govor na njihovu jeziku. Kao odgovor od njihove strane rečeno je ovo:

„Gospodine, narod kaže da mi ne tvrdimo i ne kažemo da smo dostojni hvale u onoj mjeri kako vi rekoste, ali smo vam svi zahvalni što o nama tako mislite. Primijetiti nam je samo to da iskvarenje korica i njihov popravak ne ovisi o nama, to je stvar knjigovešca". Kad je ovo rekao, svi smo se morali nasmijati. U ovome općem raspoloženju naređeno je pukovniji da maršira. Od jednog do drugog kraja pukovnije bilo je podosta puta. S jednom ovakovom pukovnijom ušli smo u grad i uzvišeni ferman donesen je u konak.

Dva dana kasnije, tj. 17. rebi-ul-evvela,[1] u subotu, pročitao je Vali-paša previšnji ferman na Atmejdanu pred vojarnom. Cijeli je mejdan bio pun svijeta. Pred sakupljenom sam publikom izrekao ovaj govor:

„Nije potrebno govoriti o Bošnjacima junacima u raznim ratovima, jer o tome govori povijest. To je svuda poznata i utvrđena činjenica. Manjkala im je samo vojnička vježba. Evo se sada pročitao ferman, kojim se Bošnjacima otvara i taj put. Današnjim danom počima za stalno novo doba u povijesti Bosne i Hercegovine. Da je vježba potrebna može se dokazati i šeriatskim dokazima, to shvaća zdravi razum, a i iskustvo potvrđuje. Dobar dio ovdje prisutnih dobro znade kako je potrebna i korisna vježba i regularna vojska, a među Hercegovcima ih je vrlo malo koji to ne znaju. Osobito dobro znade mostarski muftija, koji je bio do zadnjeg dana rata zajedno s Derviš pašom[53], pa je vidio šta je regularna vojska. I sa šeriatskog gledišta može se dati dovoljno razjašnjenje".

Nakon ovoga moga govora rastumačio je mostarski muftija[54] ovaj ajet: Innallahe juhibuliezine jukatilune fi sebilihi saffen ke ennehum bunjanun mersus[55].

[53] Derviš paša Lovčalija, progonio je ustaše po Hercegovini i Crnoj Gori u doba četovanja Luke Vukalovića i ratovanja Omer-paše Latasa sa Crnogorcima.

[54] Omer A. Balić: „Život i djelovanje muftije Karabega." *Novi Behar*, God. V, str. 210-214.

[55] Bog zaista voli one koji se bore na božjem putu u redu kao da su nepomičan temelj.

[1] 21. VIII 1864. godine.

Find text or tools

Ovom je prilikom lijepo ocrtao korist vježbe i skupnog marširanja vojske. Iza svega ovoga je travnički muftija Derviš efendija izrekao dovu iskreno i pod derviški način, a i sarajevski muftija rekao je jezgrovitu dovu. Kad su muftije svršile svoje dove i prije nego se prekinuo glas iskrenih amina, što se razlijegahu iz grla toliko hiljada ljudi, uskliknuše vojnici (pješaci i konjanici, koji su stajali u redovima: padišahun čokjaša! (živio car!). Ovo je još više oduševilo Bošnjake.

Nakon svega ovoga uđosmo s Vali pašom u vojarnu i pozvasmo članove Zemaljskog vijeća na šerbe. Ulazeći na velika vrata s Atmejdana navalili su Bošnjaci s protivne strane u vojarnu i napravili čitavu galamu. Da doznamo što se desilo, pojurismo onamo, kad ono dobrovoljci*, natječući se ko će se prvi upisati u vojsku, napravili su stisku i galamu tražeći odijela sa zelenim širitima kao u Talia tabora. Nijesmo imali kada ni šerbe piti, no smo odmah pošli na posao. Do mraka smo svi bili zaposleni izdavanjem odijela. U vojarni je bio Talia tabor, a vojnici ovoga tabora primili su ove nove vojnike i pomagali ih kao rođenu braću. Čim bi koji Bošnjak obukao vojničko odijelo, odveo bi ga vojnik Talia tabora u prizemne prostorije vojarne, koje su uređene za bosanski bataljon. Bošnjaci su naoružani šišanima, kao i Talia tabor. Između jednih i drugih vojnika od prvoga dana zavlada osobiti sklad. Bosanski bataljon broji 800 momaka. I sarajevski građani susreću od onoga dana vojnike Talia tabora s osobitom susretljivošću. Njihov je susretaj sada sličan bajramskom susretaju.

Taj je dan zavladalo toliko oduševljenje da je jedan ugledni građanin otišao kući, da dovede svoga sina i upiše u vojsku, i tom prilikom saznao da mu se sin upisao i obukao vojničko odijelo.

Na isti su se način prijavila tri brata, da ni jedan nije znao prije za odluku drugoga, i obukli se u vojničko odijelo. Na to je došao otac ove trojice i tražio da se jedan otpusti. Sva trojica su se tome odlučno protivila. Na intervenciju Zemaljskog vijeća jedan je otpušten na temelju kure (kocke). I ovo je prva kura koja je u Bosni potegnuta.

Djevojke po ulicama pozdravljaju ove nove vojnike i s osobitim ushićenjem viču: zelena vojska.

Ovo oduševljenje Sarajlija odjeknulo je na sve strane i svuda je oživila želja za vojništvom.

Iz područja prvog bataljona počeše stizati dobrovoljci u pratnji kotarskih predstojnika ili upravitelja ispostava s bubnjevima i pod zastavama i tako oduševljeni kao da će na trku.

Kod Bošnjaka, koji su prošle godine poprijeko gledali regularnu vojsku, danas nije ništa svetije i poštenije od vojske. Da je ovaj lijepi preokret jedno lijepo djelo Njegova Veličanstva, to je posve jasna stvar, ali se priznati moraju

* Kao prvi dobrovoljci upisali su se u vojsku sinovi onih prvaka, koji su Dževdetu pomagali u ovom poslu i to: Salih ef. Sokolović, Ismet Uzunić, Osmanbeg Đenetić, Ćurčić Muhamed ef., Ćurčić Mujaga, Ibrahimaga Bakarević, Abdiaga Hadžišabanović, Salihaga Halačević, Huseinaga Žuga, Ahmed ef. Čemerlić, Atif ef. Uzunić, Mehmed Ali beg Rizvanbegović, Camilbeg Rizvanbegović, Mustajbeg Zečević, Mehmedbeg Tuzlić, Rustembeg Bišćević, Dervišbeg Teskeredžić, Hivzibeg Dumišić i Rasimaga Gušić. Za ove prve dobrovoljce zna i narodna pjesma koja počinje:

Jadna majko, Sunin Salko,
Njega babo prvog dade, itd.

i velike zasluge Njegovu zamjeniku, velikom veziru. Da moj gospodar nije svrnuo osobitu pažnju, svi bi moji izvještaji i prijedlozi ostali bez uspjeha, pa se ne bi posao do sada ni započeo. Zato se svakom zgodom na dovi uz Njegovo Veličanstvo iskreno moli i za velikog vezira.

Ovako je dakle ustrojen I bataljon I pukovnije, a drugi se bataljoni organiziraju.

Ja mislim ostati u Sarajevu, dok stigne određena zastava za bosansku prvu pukovniju.

Sarajevo, 20. rebi ul-evvela 1281.[1]

Ahmed Dževdet

V

1281. 5. džemad-el-ula (6. listopad 1864)

PISMO O RAZVITKU ZASTAVE PRVE BOSANSKE PUKOVNIJE

Fuad paši

Ranije je u opširnom podnesku prikazano, kako je čitanjem carskog fermana ustrojen u carskoj vojarni u Sarajevu prvi bataljon prve bosanske pukovnije. Da se zastava preda na što svečaniji način potrebno je bilo da ostanem u Sarajevu, dok ne stigne zastava, a i general Salih paša ostao je također ovdje. Kratkim službenim podneskom izvješteno je kako je ova zastava predana.

Sada ću Vam opširno pisati o gornjoj stvari, iako znam da to nije umjesno, jer je Vaša Visost zaokupljena prečim državnim poslovima. Sada broji prva bosanska pukovnija četiri do pet hiljada redovnih vojnika, bez rezerve, koji se imaju smatrati kao rasadnik bosanske vojske. Znam da je vaša bujna mašta stvorila i ovaj lijepi oblik ove zastave, zato hoću da Vas uvedem u ovaj rasadnik, koji bi se mogao prispodobiti Vašoj lijepo uređenoj bašči na obali morskoj.

Pošto je nedavno ustrojen prvi bataljon prve pukovnije, kojoj se ima predati zastava kao carski poklon Bosni, zastavu je imao da primi Talia tabor, ali dok je zastava stigla, bosanski je bataljon bio tako uvježban da je mogao defilirati pri predaji zastave, to sam je ja sam predao bosanskom bataljonu.

Bošnjaci su se ovoj časti tako veselili da su se i dan i noć vježbali za ovu svečanost, dapače kad bi koji izvježbani vojnik pošao u čaršiju, pridružila bi mu se po dva nova Bošnjaka i stupajući na vojničku išli su s njime, dok se ne bi opet povratili u vojarnu. Nijesu se zadovoljavali samo dnevnom vježbom, no su se dobrovoljno vježbali noću u kasarni. Mi smo odredili Talia taboru da vježbanje ograniči samo na defiliranje, a kasnije da ih uvježba u drugim vojničkim vježbama. Za mjesec dana izvježbali su novaci one vježbe što su se od njih iziskivale. U to vrijeme sastavljen je i jedan bosanski marš, koji u bosanskom jeziku glasi: „Hajde, hajde pod bajrak". Zamolio sam kapetana muzike Fuadagu da ovaj marš uglazbi i da se na dan predaje pjeva i svira. Budući je Fuadaga vrlo spo-

[1] 24. VIII 1864. godine.

soban čovjek i vješt bosanskim melodijama, to ga je odmah uglazbio u duhu bosanske melodije[57] i uvježbao muzikante, da su ga uz glazbu tako jednoglasno i složno pjevali kao iz jednog grla. Zastava je prispjela u Sarajevo u srijedu 20. rebi-ul-ahara (21. rujna). Od konaka od carske vojarne na Atmejdanu nosio je Salih paša zamotanu zastavu u jednoj bošči, privinuvši je na prsa. Bio je u svečanoj uniformi, a pratili su ga časnici, vojni i civilni doglavnici. Atmejdan je bio pun svjetine. S jedne strane Atmejdana stajalo je nekoliko carskih vojnika u paradi i na pozdravu. Obližnje kuće bile su pune ženskinja, čak su i krovovi bili načičkani djevojkama kao perivoji cvijećem.

Salih paša je ušao u vojarnu i pričvrstio zastavu na stijeg, a onda se povratio među nas. Sada je carska muzika zasvirala pomenuti marš, a muzikanti su gromkim glasom zapjevali: „Hajde, hajde pod bajrak", tako, kao da će se prolomiti mejdan, što nas je sviju čudom začudilo.

Tada su Bošnjaci pod oružjem novoga sistema ponosno defilirali s jednog kraja mejdana na drugi. Ovi su vojnici bili tako uvježbani da bi onaj ko ih nije poznavao i izdaleka gledajući ih mislio, da je to Talia tabor.

Bosanci prvaci, age i bezi, koji su stajali kod nas, prepirali su se, te su jedni govorili: „Ovo su naši sinovi", drugi opet govorahu: „Ovo su šarže", a treći opet „Ne, Boga mi ovo je naša vojska! Ne vidite li da komandiraju časnici bosanskog bataljona i da se bosanski razgovaraju"?! Utom je dospio prednji dio povorke na kraj mejdana, na zapovijed se zaustavio i u redu ostao.

Potpisani se okrenuo prisutnim bosanskim prvacima i rekao: „Bošnjaci, eto vidjeste prvi bosanski bataljon, rezultat jednomjesečne vježbe!" Ova moja primjedba tako je djelovala na prisutne bosanske prvake da su neki tako plakali, da su im suze tekle niz bradu. Tada je komandant pukovnije sa svojim časnicima pristupio k nama da primi zastavu. Potpisani, držeći zastavu, izrekao je ovaj govor:

„Gazije Bošnjaci, ovo je zastava prve bosanske pukovnije, ovo Vam je prvi carski poklon Bosni i velika počast za prvu pukovniju! Dužnost je svih Bošnjaka da čuvaju čast ove zastave. Naša pukovnija još nije potpuna, zato ću predati ovu zastavu prvom bataljonu. Časnici i vojnici prvog bataljona! Vas ide hvala, jer su istom trideset i nekolika dana kako je čitanjem carskog fermana ustrojena prva bosanska pukovnija, a vi ste za ovo kratko vrijeme podučili toliko koliko je potrebno za ovaj svečani momenat. Istina, dosta ste truda uložili, ali ste i obraz osvijetlali. Ne sumnjam da ćete zajedno sa vašim drugovima znati čuvati čast ove carske zastave, jer njena čast, čast je vjere, čast sultana i čast države i Vi se danas obavezujete da ćete to činiti. A kako ćete čuvati njenu čast? Mislite li ju pohraniti na sigurno mjesto, da po njoj ne pada prah? Ne, prah, blato i rupe od puščanih zrna njenoj časti neće nauditi, dapače ona će biti časnija, što ju više izrešetaju puščana zrna. Njena bi čast onda bila pogažena, kada bi pala u šake neprijatelja ili kad bi se pred njima morala pognuti. Znam da ćete vi prije svoje živote žrtvovati no ćete dopustiti da se to dogodi. I

[57] Tekst za ovaj marš, sastavio je fra Grga Martić prema onoj „Nek se hrusti šaka mala" a tiskan je u carigradskim vojničkim novinama. O ovom maršu i posveti bajraka vidi Martićeva zapažanja str. 74–76.

uzmite ovaj carski amanet! – rekavši im, predadoh zastavu. Na to je vojni imam učinio vrlo lijepu dovu, a sa grada ispaljen je dvadeset i jedan hitac.

Nakon ovoga svrstali su se vojnici u red i vrlo lijepo defilirajući povratili su se istim putem u vojarnu. Pred vojarnom zasadili su zastavu, koju je do noći čuvala počasna straža, a Sarajlije su vrvile cijeli dan onamo da je vide. Pročelje vojarne bilo je cijeli dan svijetom opkoljeno. Cijeli su se dan ovdje zadržali čak i oni mladići koji idu svečanim danom u ašikovanje.

Iza svršene svečanosti pristupiše nam konzuli stranih vlasti i čestitaše nam. Upravo su se laskavo izrazili, veleći da, otkako je u Evropi zavedena redovna vojska, nijesu ni čuli ni vidjeli da se za ovako kratko vrijeme mogu novaci izbježbati za ovaku zgodu.

Za vrlo kratko vrijeme dosegao je Prvi bataljon preko 700 momaka.

Dana 21. rebi-ul-ahira[k] krenuh iz Sarajeva i stigoh u Travnik. U travničkoj vojarni ustanovljen je Drugi bataljon. Sakupljeni vojnici u Banjoj Luci imaju također doći u Travnik. I ako je zaključeno, da u Travnik imaju doći i novaci iz bihaćkog okružja, s obzirom na to da su Krajišnici odviše „divlji", morao sam osobno otići u Bihać, da pridobijem njihove prvake za ovu stvar. U Bihać sam stigao 2. džemadul-ula (3. listopada). Kad sam došao u bihaću carsku vojarnu, udario sam na vrlo čudnu prepirku između majora i Krajišnika.

Stvar se sastojala u ovome: Kada je u Sarajevu pročitan carski ferman, kojim se zavodi redovna vojska, poslan je njegov prepis na sve kotarske poglavice, s određenim brojem novaka što se imaju pokupiti u dotičnom kotaru. U više kotareva javilo se dobrovoljno više novaka nego što se traži. Određeno je da se višak unovači slijedeće godine. Biščani su se tako odazvali carskoj zapovijedi, da su odmah doveli u carsku vojarnu neki sina, neki brata, a neki rođaka, pa se i ovdje javilo više novaka no što treba. Po odredbi, major je htio suvišni broj novaka povratiti za iduću godinu, ali je udario na otpor. Krajišnici su se opirali majoru, smatrali to uvredom i govorili da će ih neprijatelji ismijavati. Tumačili su mu da bi to bilo tako kao da se čovjek zavjetuje poći na hodočašće u Meku pa slaže. Čim sam saznao o čem se radi, odmah sam odredio, te je i onaj suvišni broj bio unovačen, a Krajišnici su se zadovoljni i veseli vratili kući. I time je prepirka bila dovršena. Eto, dakle, u čem se sastoji divljaštvo i nepokornost Krajišnika! Koliko god su oni otporni u nekim sitnicama, dobri su i stalni ljudi. Moje je tvrdo uvjerenje da treba poboljšati prilike u kojima žive, a oni će se onda u svemu lako dotjerati. Samo lijepim postupkom možeš ih voditi kud god hoćeš. Za vojsku su najbolji. Izvanredno poštuju cara i pokoravaju se svim zapovijedima više no iko.

Još prije poslao sam svoje činovnike u Mostar i Sjenicu, gdje se imaju sakupiti vojnici iz novopazarskog i hercegovačkog okružja koji čine Treći bataljon. Već su u pripremi predradnje za Drugu pukovniju, koja će se dogodine ustrojiti. Kratko rečeno, vojništvo se po svoj Bosni uvriježilo, a sada treba svim silama nastojati o njegovu usavršavanju.

Bihać, 5. džumad-ul-ula 1281.[l]

Ahmed Dževdet

[k] 24. IX 1864. godine.
[l] 7. X 1864. godine.